

Використані джерела

1. *Дмитрий Андреевич Дриль* как ученый и общественный деятель : сб. статей / М. М. Ковалевский, С. К. Гогель, М. П. Беклешов ; Психоневрол. ин-т. – СПб. : Тип. П. П. Сойкина, 1911. – 64 с.
2. *Бахарев Д. В. Д. А. Дриль* как представитель уголовно-антропологического направления в криминологии / Д. В. Бахарев // Вестник Югорского государственного университета. – 2007. – № 2 (7). – С. 23–24.
3. *Говор Е. Д. А. Дриль* – русский исследователь новокаледонской ссылки / Говор Е. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://elena.id.au/Dril.htm>
4. *Дриль Д. А. Учение о преступности и мерах борьбы с ней* / Д. А. Дриль; вступ. ст.: В. М. Бехтерев, акад., М. Ковалевский, проф., А. О. Кони, акад., М. Слобожанин. – СПб. : Шиповник, 1912. – 702 с.
5. *Ковалевский М. Дмитрий Андреевич Дриль* / М. Ковалевский // Вестник Европы. – 1910. – № 12. – С. 430–440.
6. *Дриль Д. А. Ссылка во Франции и России* (Из личных наблюдений во время поездки в Новую Каледонию, на о. Сахалин, в Приамурский край и Сибирь) / Д. А. Дриль. – СПб. : Изд. Л. Ф. Пантелеева, 1899. – 70 с.
7. *Дриль Дмитрий Андреевич* // Юридическая психология в лицах [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://yurpsy.com/files/lica/dril.htm>
8. *Дриль Д. Преступность и преступники* (Уголовно-психологические этюды) / Д. А. Дриль. – СПб. : Изд. Я. Канторовича, 1895. – 293 с.
9. *Дриль Д. А. Малолетние преступники. (История новейших учений)* / Д. А. Дриль. – М. : Тип. А. И. Мамонтова и К., 1884. – Вып. 1. – 318 с.
10. *Дриль Д. А. Малолетние преступники. (Общая психология преступности)* / Д. А. Дриль. – М. : Тип. А. И. Мамонтова и К., 1888. – Вып. 2. – 254 с.

Сокальська О. В. Дмитро Андрійович Дріль – російський Чезаре Ломброзо

У статті висвітлено віхи життєвого шляху та науковий доробок відомого вченого в галузі кримінології, юридичної психології, пенітенціарії Дмитра Андрійовича Дріля (1846–1910 рр.).

Ключові слова: Д. А. Дріль, антропологічна школа кримінального права, заслання, причини злочинності.

Сокальская Е. В. Дмитрий Андреевич Дриль – российский Чезаре Ломброзо

В статье освещены вехи жизненного пути и научное наследие известного ученого в области криминологии, юридической психологии, пенитенциарий Дмитрия Андреевича Дриля (1846–1910 гг.).

Ключевые слова: Д. А. Дриль, антропологическая школа уголовного права, ссылка, причины преступности.

Sokalska O. Dmitry Andreevich Drill – Russian Cesare Lombroso

The article describes the milestones of life and the scientific legacy of the famous scientist in the field of criminology, legal psychology, the penitentiary of Dmitry Andreevich Drill (1846–1910).

Key words: Dmitry Drill, anthropological school of criminal law, deportation, causes of crime.

УДК 342.71+341.176:342.7

*Грина Дмитрівна Софінська,
доцент кафедри теорії права та прав людини
Українського Католицького Університету,
кандидат юридичних наук*

**ЛЮДИНОЦЕНТРИЗМ У ГРОМАДЯНСТВІ
(НА ПІДСТАВІ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ)**

Засадниче завдання громадянства – це увідповіднення відносин людини, суспільства і держави між собою, збереження єдності комплексу «людина – суспільство – держава» в його перманентному розвитку і цивілізаційних трансформаціях як найбільш комфортне і бажане для кожної людини. Громадянство, будучи невід’ємним правом людини, часто стає основною підставою порушення інших прав людини, дискримінації людини чи втручання в її приватне та сімейне життя, а тому Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) є *via facti* тією міжнародно-правовою установою, яка покликана стояти на варті прав людини.

Більшість сучасних українських науковців уникають розгляду питань, які безпосередньо пов’язані з регламентуванням інституту громадянства та реалізації права людини на громадянство. Здебільшого ці питання розглядалися іноземними науковцями, а в Україні вони є недостатньо висвітленими та частково дослідженими (Л. фон Альбертіні, Р. Бедрій, О. Лютюк, М. Суржинський, Ю. Шемшученко, Н. Шукліна). Якщо говорити про практику застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (далі – Конвенція), то окремої уваги заслуговують актуальні дослідження С. Шевчука та Г. Юдківської.

Основною метою цього підрозділу є спроба проаналізувати конкретні рішення ЄСПЛ у тих справах, які стосуються громадянства у контексті положень Конвенції щодо права на повагу до приватного і сімейного життя (ст. 8) та заборони дискримінації (ст. 14), пов’язаної з наявністю чи відсутністю громадянства, особливими підставами його отримання чи припинення [1].

У сучасному глобалізованому світі науковці зазвичай розглядають три моделі громадянства. Перша модель – націоналістична – незалежно від того, чи вона є консервативною або ліберальною, є домінуючою у багатьох державах і суспільствах протягом тривалого періоду, і стосується передусім розвитку національних цінностей, владних інституцій з огляду на формування законодавства у сфері громадянства та практики його застосування. Однак, усвідомлюючи значний розвиток людства протягом ХІХ–ХХІ ст., цю модель часто називають «правовим анахронізмом, який погано пасує до глобалізації» [2, с. 161].

Друга модель громадянства безпосередньо пов'язана із правами людини – «постнаціональна», або транснаціональна, модель – і залежить передусім від сприйняття громадянства як набору прав та обов'язків людини щодо держави. Третя модель громадянства виникла у 40–50-х роках ХХ ст. у контексті досліджень британського соціолога Т. Маршалла (у 1950 р. він опублікував серію лекцій під загальною назвою «Громадянство та соціальний клас» («*Citizenship and Social class*»), які він прочитав у Лондонській школі економіки) та розвинулася під впливом дебатів про соціальну політику та участь людини у суспільному житті [2, с. 151–184]. У цій статті нас цікавить, насамперед, аналіз сутності громадянства у розумінні прав людини крізь призму рішень ЄСПЛ.

Громадянство та основні способи його отримання чи припинення не є безпосередньо предметом регламентації Конвенції. Для цього у палітрі правових інструментів Ради Європи є інший міжнародно-правовий документ – Європейська конвенція про громадянство від 1997 р. [3]. Така ситуація, очевидно, не є явною перешкодою для розгляду ЄСПЛ справ, пов'язаних із сутністю та правовою природою громадянства, особливими підставами його отримання та позбавлення. Найчастіше для цього використовується ст. 3 Протоколу № 4 до Конвенції (коли йдеться про депортацію), а також комбінація ст. 8 Конвенції (право на повагу до приватного і сімейного життя¹) зі ст. 14 Конвенції (заборона дискримінації за будь-якою ознакою). Однак цей перелік можливого застосування Конвенції у контексті реалізації права людини на громадянство не є вичерпним.

Як відомо, численні науковці, як українські, так і іноземні, пропонують розглядати право на повагу до приватного і сімейного життя у таких чотирьох вимірах: інформаційному, фізичному, комунікативному та просторовому [4, с. 362]. Можна дискутувати на предмет чіткого регламентування кожного з цих вимірів, але очевидним вважаємо те, що громадянство є присутнім якщо не у всіх, то принаймні у двох із них. На нашу думку, громадянство в інформаційному вимірі передбачає збір та поширення інформації про особу (насамперед, у контексті реєстрації та паспортизації особи), тоді як в просторовому вимірі йдеться, передусім, про свободу пересування, вільний вибір місця проживання, а також процес та механізм отримання чи припинення громадянства у формі його втрати чи виходу з нього тощо.

Як відомо, правове визначення концепції «приватне життя» (*privacy*) було запропоноване у грудні 1890 р., коли два молоді бостонські правники С. Уоррен та Л. Брендіс опублікували статтю «Право на приватне життя» («*The Right to Privacy*»), яка згодом була визнана однією з найважливіших праць в історії американського права [5, с. 193–220]. У ній концепція «приватного життя» полягала у праві людини «бути залишеним поза увагою інших» (*right to be let alone*) як частини фундаментального (невід'ємного) права людини на життя, всеосяжного та найціннішого права для будь-якої цивілізованої людини [6, с. 2–4].

Поняття «приватне життя», передбачене у ст. 8 Конвенції, у практиці ЄСПЛ не є чітко визначеним, і охоплює дуже широкий спектр питань. На підтвердження цієї тези наведемо думку Р. Інглиш, британської блогерки, фахівця у сфері захисту прав людини, про те, що «*целепи ст. 8 Конвенції відкриті вже досить широко*»². Тому в об'єктив потрапляють питання, які пов'язані з персональними даними особи, її реєстрацією та паспортизацією, возз'єднанням сім'ї тощо. Межа між легітимним і нелегітимним втручанням органів публічної влади у приватне і сімейне життя є дуже крихкою й аргументується переважно «легітимним інтересом» людини.

Дискримінація передбачена у ст. 14 Конвенції у контексті громадянства пов'язана з його наявністю чи відсутністю, а також особливими підставами та умовами його отримання чи припинення. У цьому випадку дискримінація полягає передусім у порушенні реалізації особою своїх прав у результаті прийняття рішення органами публічної влади, здійснення ними дії або бездіяльності, які спрямовані на обмеження або надання переваги іншій особі або групі осіб, які перебувають у схожій ситуації. Така дискримінація зазвичай може бути як прямою, так і непрямою.

¹ За винятком випадків, коли таке втручання органів публічної влади здійснюється згідно з законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб (ч. 2 ст. 8 Конвенції).

² Детальніше дивитися тут: <https://ukhumanrightsblog.com/2011/07/25/can-family-ties-in-article-8-terms-arise-out-of-mere-financial-dependency/>

Аналізуючи застосування норм непрямой дискримінації, необхідно з'ясувати, чи інші особи, які мають громадянство конкретної держави, в аналогічних або в подібних випадках перебувають у привілейованому становищі чи ні.

До прикладу, у справі «*Genovese v. Malta*» заявник, Бен Александер Дженовезе, громадянин Об'єднаного Королівства, стверджував, що національне законодавство Мальти щодо отримання громадянства за походженням є дискримінаційним щодо нього [7]. Заявник народився у 1996 р. у Шотландії, мати – громадянка Об'єднаного Королівства – не перебувала у шлюбі з біологічним батьком – громадянином Мальти, батьківство якого було підтверджено юридично у судовому порядку та науково на підставі висновку медичної експертизи (пункти 3, 8 рішення). Згодом мати подала заяву про отримання заявником мальтійського громадянства за походженням на підставі *jus sanguinis*, однак їй було відмовлено, аргументуючи тим, що мати заявника не є громадянкою Мальти, а про мальтійське громадянство батька не вказано у свідоцтві про народження заявника (пункти 9–10 рішення).

Також матері заявника було повідомлено, що заявник зможе отримати мальтійське громадянство, коли його біологічний батько, громадянин Мальти, визнає своє батьківство і про це буде вказано у свідоцтві про народження заявника (пункти 10–12 рішення). Матір заявника поінформували, що відповідно до національного законодавства Мальти (ст. 5 п. 2(b), 17 п. 1 тодішнього закону Мальти про громадянство) позашлюбна дитина може отримати мальтійське громадянство винятково у випадку, коли її мати є громадянкою Мальти (пункти 12, 14, 19 рішення).

Така традиція «передачі» громадянства існувала у стародавньому Римі. Діти, народжені у батьків, які не перебували між собою у шлюбі, ставали громадянами Риму за народженням винятково тоді, коли їхня мати була громадянкою Риму. Сучасні ж способи набуття громадянства на підставі права крові (*jus sanguinis*) дитиною, народженою у батьків, які не перебувають між собою у шлюбі, є різноманітними та залежать від філософсько-правових традицій і законодавчих положень конкретної держави.

Повертаючись до справи «*Genovese v. Malta*», заявником до ЄСПЛ була подана скарга щодо порушення законодавством Мальти прав людини у контексті ст. 8 (втручання якщо не у приватне, то у сімейне життя) і ст. 14 Конвенції (дискримінація на підставі народження дитини у батьків, які не перебувають у шлюбі; а відповідно, статі того з батьків, який може «передати» мальтійське громадянство). ЄСПЛ нагадав, що сімейне життя відповідно до ст. 8 Конвенції є широким поняттям, а тому не обмежується шлюбними відносинами і може стосуватися фактичних сімейних/батьківських відносин (п. 29 рішення). А тому наявність у заявника мальтійського громадянства у світлі проведення невизначеного часу на Мальті може сприяти налагодженню сімейних/батьківських відносин між заявником та його біологічним батьком (п. 28 рішення).

ЄСПЛ зазначив, що незважаючи на те, що положення ст. 8 Конвенції безпосередньо не гарантує право на громадянство конкретної держави, однак і не передбачає його свавільне позбавлення (п. 30 рішення). Зважаючи на те, що шлюбна дитина, мати якої не є громадянкою Мальти, а батько є, змогла б отримати мальтійське громадянство за походженням, то у цій справі ЄСПЛ у пунктах 36, 39, 43, 49 встановив наявність непрямой дискримінації заявника з огляду на його правовий статус позашлюбної дитини та статі того з батьків, який може «передати» мальтійське громадянство (згадана вище комбінація статей 8 і 14 Конвенції). Окрему думку щодо цього рішення ЄСПЛ висловив Дж. Валенсія, суддя *ad hoc* у цій справі, зауваживши, що відсутність «сімейного життя» у заявника з його біологічним батьком не є перешкодою для отримання заявником мальтійського громадянства (до прикладу, на підставі натуралізації).

Європейські вчені Р. де Гроот та М. Вінк наголошують, що важливість справи «*Genovese v. Malta*» важко переоцінити, оскільки у рішенні у цій справі ЄСПЛ вперше чітко визначив, що питання щодо доступу до громадянства перебуває у матриці Конвенції як частина соціальної ідентичності особи і належить до її приватного життя [8, с. 317–325]. На підставі цього рішення ЄСПЛ національне законодавство Мальти щодо громадянства було змінено з метою уникнення можливої подальшої дискримінації³.

І нарешті, нещодавнє рішення ЄСПЛ у справі «*Ramadan v. Malta*», яке стосувалося питання позбавлення громадянства [9]. За словами Г. Юдківської, це перша справа ЄСПЛ щодо позбавлення громадянства, бо всі аналогічні попередні скарги були «відкинуті як несумісні з *ratione materiae*, оскільки Конвенції не гарантує права на громадянство» [10]. Однак, враховуючи еволютивну інтерпретацію Конвенції, в останні роки ЄСПЛ не виключав, що свавільна відмова в отриманні громадянства може в певних випадках мати суттєвий вплив на приватне життя особи. Це стосується (іноді більшою мірою) і випадків свавільного позбавлення вже набутого громадянства на підставі натуралізації.

³ Імовірні законодавчі зміни стосуються й інших європейських держав, законодавство яких про громадянство передбачає схожі дискримінаційні норми (йдеться, насамперед, про Австрію, Данію, Ісландію, Нідерланди, Фінляндію, Швецію).

У цій справі заявник стверджував, що позбавлення його мальтійського громадянства порушило його права, гарантовані ст. 8 Конвенції, оскільки в результаті він став особою без громадянства. Свого часу він повинен був відмовитися від свого єгипетського громадянства, щоб стати громадянином Мальти, оскільки ні Єгипет, ні Мальта не визнавали можливість подвійного громадянства. Проаналізувавши два аспекти – чи було позбавлення громадянства свавільним та наскільки серйозними були наслідки цього рішення для приватного життя заявника, Суд, п'ятьома голосами проти двох, не знайшов порушення ст. 8 Конвенції.

На увагу фахівців заслуговує окрема думка португальського судді ЄСПЛ П. П. де Альбукерке, де він критикує «невиправдані, драконівські заходи» щодо заявника, оскільки в ній здійснений аналіз права на громадянство відповідно до міжнародних та європейських правових норм.

Також М.-Б. Дембур, професор права та антропології в університеті Брайтона, у своєму коментарі до цього рішення ЄСПЛ наголошує, що, «на жаль, ми звикли, що ЄСПЛ відмовляється виміряти серйозність питань громадянства» [11]. Також вона критикує це рішення, оскільки, по-перше, ЄСПЛ розглядає однаково припинення (анулювання) громадянства та втрату доступу до громадянства. По-друге, складається враження, що він передбачає, що немає значення, що заявник у результаті припинення громадянства стане апатридом (особою без громадянства). По-третє, дозволяє собі сумніватися у цьому. І нарешті, звинувачує саме заявника у цьому.

ЄСПЛ послуговується Конвенцією як правовим барометром щодо встановлення порушення прав людини, наявності дискримінації у діях органів публічної влади чи їхнього втручання у приватне чи сімейне життя людей. Обидва рішення ЄСПЛ у справах «*Genovese v. Malta*» і «*Ramadan v. Malta*» стали ефективним інструментом і законною підставою для перегляду європейськими державами свого національного законодавства з громадянства з метою забезпечення та підсилення ідеї людиноцентризму у громадянстві.

Використані джерела

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004
2. Schuck P. H. Three Models of Citizenship / P. H. Schuck // *Citizenship in America and Europe. Beyond the Nation-State?* / ed. M. S. Greve and M. Zöller. – American Enterprise Institute, Washington, D.C., 2009. – Pp. 151–184.
3. Європейська конвенція про громадянство від 6 листопада 1997 р. № ETS N 166 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_004
4. Шевчук С. Судовий захист прав людини. Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції / С. Шевчук. – 2-ге вид., випр. і доп. – Київ : Реферат, 2007.
5. Warren S. The Right to Privacy / Samuel Warren and Louis Brandeis // *Harvard Law Review*. – 1890. – Vol.IV. – № 5. – December 15, – Pp. 193–220.
6. Glancy D. J. The Invention of the Right to Privacy / D. J. Glancy // *Arizona Law Review*, 1979. – Vol. 21. – № 1. – 39 p.
7. *Judgment of the European Court of Human Rights in case of «Genovese v. Malta»* (2012) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-106785>
8. *Rene de Groot and Olivier Vonk. Nationality, Statelessness and ECHR's Article 8: Comments on Genovese v. Malta* // *European Journal of Migration and Law*. – 2012. – Vol. 14. – Issue 3. – Pp. 317–325.
9. *Judgment of the European Court of Human Rights in case of «Ramadan v. Malta»* (2016) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-163820>
10. Юдківська А. ЄСПЛ: позбавлення людини громадянства не порушує стандартів Ради Європи / А. Юдківська // *Європейська правда*. – 2016. – 22 червня.
11. *Dembour M.-B. Ramadan v. Malta: When will the Strasbourg Court understand that nationality is a core human rights issue?* / М.-Б. Dembour [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://strasbourgothers.com/2016/07/22/ramadan-v-malta-when-will-the-strasbourg-court-understand-that-nationality-is-a-core-human-rights-issue/>

Софінська І. Д. Людиноцентризм у громадянстві (на підставі рішень Європейського суду з прав людини)

У статті автор аналізує рішення Європейського суду з прав людини у справах «*Genovese v. Malta*» і «*Ramadan v. Malta*», які стосуються громадянства, та їхній вплив на розвиток концепції громадянства.

Ключові слова: громадянство, права людини, Європейський суд з прав людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод.

Софінська І. Д. Человекоцентризм в гражданстве (на основании решений Европейского суда по правам человека)

В статье автор анализирует решения Европейского суда по правам человека по делам «*Genovese v. Malta*» и «*Ramadan v. Malta*», касающихся гражданства, и их влияние на развитие концепции гражданства.

Ключевые слова: гражданство, права человека, Европейский суд по правам человека, Конвенция о защите прав человека и основных свобод.

Sofinska I. Homocentrism in citizenship (based on judgments of the European Court of Human Rights)

In this article the author analyzes the judgments of the European Court of Human Rights in cases «*Genovese v. Malta*» and «*Ramadan v. Malta*», which were related to citizenship issues and make serious impact particularly on the development of the citizenship concept.

Key words: citizenship, human rights, the European Court of Human Rights, Council of Europe Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.